

הטה שורש: ז.מ.ן. — הזמן בשירת דן פגיס

יאיר מזור

"הזמן הוא מלך בני-האדם,
כי הוא הורגם והוא קיברם,
והוא המעניק להם לרצונו
ולא לרצונם".

שקספיר, פריקלס.

מערכה ב', תמונה 3.

דן פגיס ז"ל

קודם זמנו. קודם זמנו נישט דן פגיס
מארצות החיים, הסתלק וניגרע מעולמו.
דן פגיס מת אך שיריו אינם מבקשים לחם.
נוכחותם לא הופרה, אף לא הופרעה.
נותרה, ולא יתומה, תתמיד מכאן ואילך
מאותה נקודה של נְתָק, שעתה הונצחה.
ורק אירוניה דקה כמו מתגנבת כאן:
המשורר שבכל שיר משיריו ביקש אחר
הזמן, חיזר אחר הזמן, שינן וניסח, ליטש
והקציע כל גילויי מגילויי הזמן — ניגדע
זמנו שלו, ושעתו לא מלאה.

יהא המקרא הבא בשיר משיריו, יד לזכרו.

1. וכבר נידרשתי לנושא הזמן בשירת דן פגיס ור' מאמרי: יאיר, מזור. "הקרום הרק על הארמה הגדולה: עוד מפגש עם מוטיב הזמן בשירת דן פגיס". הדואר, כרך 61, מס' 20 (1982), עמ' 313-315. המאמר מכונס בספרי הנתון בדפוס ועתיד לראות אור בעת הקרובה. בשם: **שירתם הצעירה: תבונת המבנה; מחקרים בשירה ובסיפורת העברית הצעירה ובספרות המקרא**. תל אביב: מפעלים אוניברסיטאים, 1987.

קלעה תמר יעקובי באבחתנה²: אין בשירתו של דן פגיס נושא שנוכחותו מעובה, מואצת ונפוצה, כזו של נושא הזמן.

בדרכים ובצידי דרכים שב נושא הזמן, מגיח ומתנסח בשיריו כולם. לא יוצא מן הכלל הוא שירו "קללת הלבנה" המכונס באסופת שיריו גלגול (תל אביב: מסדה, 1970, עמ' 15):

קללת הלבנה

מוֹלֵד אַחַר מוֹלֵד, כָּאֵן בְּאֶשׁוּר,
 זְקוּפִים בְּרֹאשׁ הַמַּגְדֵּל הַלְּבָן
 נִכְסְפָנוּ
 אֶל גּוֹפֵךְ, לְבָנָה צְעִירָה,
 מִזְנֵה־הַבַּת, מִתְפַּרְפֶּסֶת בְּקִדְשׁ,
 חֲמֻקְמֻקָּת.
 בְּשִׁחְלָפוֹ הַיּוֹבְלוֹת וְחֲשׂוּבֵי הַקֶּץ
 וְכִמְעַט בְּבֵר הַשְּׁלֹמֹנוּ, הַנֹּדָה,
 בְּלִילָה הַיְנֵה פְתָאם לֹא סִרְבָּתָ:
 אֲנַחְנוּ עֲלֶיךָ, בָּהּ, אוֹי לָנוּ, אַתָּה
 הַמִּבָּה אֲבַעְבוּעוֹת אָבָק, הַמִּצְלָקֶת גִּיר
 מוֹלֵד אַחַר מוֹלֵד אֶפְלוּ מֵתָה לֹא הֵייתָ!
 אוֹלֵי נִזְכֵּר לָךְ חֶסֶד נְעוּרֵינוּ.

סגולתו של נושא הזמן המוגשם בשיר זה שהיא מעמידה מציאות עתית לא שגורה: עבר והווה, אז ועתה, מותכים ובלולים זה בזה בעולמו של השיר, באורח המפיק איכות זמנית קונקרטית מפולגת ואיכות על-זמנית מהודקת באיחודה, בעת ובעונה אחת.

לא ניתקשה לאתר ולזהות בשיר אלוזיה נוכחת ומוצקה למעשה הַצַּבֵּת מגדל בבל שבמקרא. עיגון היקרות הבריון בְּאֶשׁוּר, היא בבל (בעוד שדרום-מיסופוטמיה נקרא באורח כולל ארץ בבל, היתה אשור מרכזה של צפון נחלת מיסופוטמיה). המגדל ההולך ומיתמר כנגד השמים שמעל, איפיונה של הלבנה כאלת פריון

2. רר': תמר יעקובי. "עיצוב מימד הזמן כגורם לחוסר ריאליזם בשירי דן פגיס". הספרות, חוב' 22 (1976), עמ' 18-37.

קדמונית, נערגת ונחשקת, לה סוגדים בהתמכרות חושנית, כמנהג עמי קדם מאז ומעולם, איזפור הפירכוס מזה והקודש מזה המשחזרים את מעשה הפולחן הקדמון — כל אלה מכוונים ברמו בְּרִי ומעורטל למעשה מגדל בבל המקראי ולהיית הפולחן שְׁלֶפְתָּה את עולמו.

אף רמזי המצלול כאן: התיבה "ניכספנו" מהגישה בצלילה את זכר כסף הלבנה הניסגרת והתיבה "מִן־הַקֶּת" מעלה את זכר עגל הזהב, שאיזכורו האלויוניסטי מטפח ומאשש את אוירת הפולחן. אכן, כיסופם של יוזמי מגדל בבל היה השמים וברוח זו הציבוהו בְּנָאיו, אלא שהתמקדות השיר בלבנה במקום השמים, אינו כי אם הֶנְחָה סינקדוכית מנומקת (קשרי סינקדוכה נמתחים בין השמים לבין הלבנה, הם הקשרים הנמתחים בין השלם לבין חלקו) שאין בה כדי לרופף או להקליש את האלויה למגדל בבל.

אולם, הציות וההֶעָנוּת האלויוניסטים למציאות המקראית, נסוגים בהמשך השיר ומוקרים בהסתלקות גמורה ממנה ובהתכחשות לקיצה: בעוד שמגדל בבל המקראי לא זכה שתהיה לו תקומה, שיחזורו האלויוניסטי בהמשך השיר מאפשר את הגשמת תכליתו הבראשיתית: "כשחלפו היובלות וחישובי הקץ / וכמעט כבר השלמנו הנה / בלילה הזה פתאום לא סרבתי..."

התכלית הבראשיתית של הצבת מגדל בבל — המבוארת בשיר בטרמינולוגיה של כיבוש נישאף של הלבנה — אמנם מתגשמת³.

אלא שכאן מיפנה, תמורה, המרת זמן בזמן: מה שהיה וניתפס עד כה כמגדל בבל המתמר בשקידה חרוצה בת־יובלות, הופך פתע מגדל לשיגור חללית שתכליתה הירח, הלבנה. "אֶנְחָנוּ עֲלֶיךָ, בְּךָ" — הכוונה לכיבוש הלבנה בידי האדם המודרני, ששלוחיו האסטרונוטים אמנם נחתו עליה, עלו עליה והיו בה. ובאמת, אישוש לכך נמצא בעובדה שהשיר פותח את קובץ השירים המוכתר בשם "חלליות", וכן גם באיזכורו המוקדם בשיר של הצבע הלבן ("המגדל הלבן"). התואם את צבע חלילת החלל המודרנית. על כן ראוי לגרוס כי התמורה בשיר ממגדל בבל למגדל שיגור החללית לא היתה בבחינת הפתעה גמורה והיא נרמזה והוטרמה באיזכור הצבע הלבן.

3. יש בתיבה "השלמנו" סמאנטיות — אוקסימורונית. מחד, מקופלת בה המשמעות: השלמנו עם העובדה שאולי לא יסתייע ולא יוגשם המפעל. מאידך, מכונסת בה המשמעות ההפוכה: השלמנו את המפעל והמגדל קם והיה.

נמצא שהפסוקית "אנחנו עליך, בך" ממוגת ומקפלת בכפיפה אחת עבר קדמון והווה מודרני. מחד, יש בניסוחה משום כיבוש ארוטי של הלבנה, המגשים את תאוות דרי העולם הקדמון, כמתנסח בראשית השיר: "ניכספנו / אל גופך, לבנה צעירה / מזדהבת, מתפרכסת בקודש / חמקמת". מאידך, יש בה באותה פסוקית אמורה משום תיעוד וסיקור של מעשה כיבוש הלבנה על ידי האסטרונואוטים המודרנים, שיכלו לריחוקה של הלבנה, ועלו עליה ובה.

אותה נקודת השקפה וחיבור בין עבר קדמון לבין הווה נוכח, מתגשמת עוד בצירוף הקובל והמתריס: "אוי לנו".

אוי לקדמונים שחזרו אחר "לבנה צעירה/מזדהבת, מתפרכסת בקודש" זו נמצאה שהיא מוכת "אבעבועות אבק" ומצולקת "גיר", ואוי לאסטרונואוטים ששוב לא מצאוה מתה ("...אפילו מתה לא היית!") – כניתבע מחישוכי המדע המודרני – במובן זה שהחלום שהייתמר הומר במציאות נמוכה: גיר, אבנים וחיטוט באבק. קיללת הלבנה המכויבה ומתכחשת היא איפוא קיללת הדורות כולם. איחודם בקללה זו מתנסח בשיר בעובדה שכמו ולא ניבעה פער קונספטואלי ביניהם: הקדמונים נכזבים בכיבוש המודרניים ובגילוייהם, כמו ארעו הדברים להם עצמם וכמו אלפי שנים אינם גודעות ומפרידות בין תוחלתם לבין מימושה המכלים.

על כן, ההבטחה המהוססת, הרופסת מעט, "אולי נזכור לך חסד נעורינו" היא הבטחת דור קדמון כהבטחת דורנו. בשימוש הסוטה בצירוף הקבול (החותם בתיבות "חסד נעורין") כמו מבקשים השנים לומר: החסד, אם אמנם היה, לא חסד נעורין היה כי אם חסד נעורינו, חסד חלומות נעורינו וחסד ציפיותיו המטופחות, שהיומו ובלא שיעור.

כך עבר מותך בהווה: תקנת העבר מתגשמת בהווה ומנחילה אכזבה לנתיני העבר וההווה כאחד. זמן עבר וזמן עתיד ניכרכים ונימהלים זה בזה ומתוך כך מופקת איכות זמן חדשה שהיא על-זמנית לפי טבעה: בה חוכרים הדורות כולם, בהתנשאות תקוותם ובמפלתה כאחת. במקרא קרס המגדל מחמת הלשונות שנתכולו זו בזו. התבוללות הזמנים בשיר, לעומת זאת, מטעימה את השתופפות התקווה שפירנסה את העצבת אותו מגדל עצמו: עבר והווה כלולים ואחוזים זה בזה, ברצף מדאיב אחד. כך בשיר זה, וכך בשירים כה רבים משל פגיס: נוכחות הזמן מוצקה וחמקמה כאחת, מקרבת ומרחיקה, עוטה פנים וניגרעת מהם. וכך שירתו: בזמן מן הזמנים ובכל הזמנים כולם. אוניברסיטה וויסקונסין.